

ПИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО БІЛІНГВІЗМУ І БІКУЛЬТУРНОСТІ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Рецензія на монографію Костенко Г.М. Від Конрада до Набокова: білінгвізм та бікультурність як творчий імпульс. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2011. – 407 с.

Виявлення теоретичних засад і практичного історико-літературного прояву феномену письменницького білінгвізму, їх відображення в поезиці й проблематиці художнього твору англomовних письменників ХХ ст. – таке завдання поставила у своїй монографії кандидат філологічних наук Г.М.Костенко. Поза сумнівом, таке завдання вписується в коло надто важливих і актуальних проблем сучасного літературознавства. Особливості літературного білінгвізму або письменницької двомовності до цього часу не розглянуті комплексно, а саме: що робить людину письменником-білінгвом і як це відбилося на поезиці й проблематиці художнього твору. Запропоноване дослідження зумовлене, на наш погляд, необхідністю нового осмислення літературного процесу ХХ ст., а саме: системного дослідження питання письменницького білінгвізму як особливого виду художньої діяльності творчої білінгвальної особистості з метою виокремлення загальних тенденцій розвитку світової літератури доби.

До розгляду запропоновано значний масив художніх надбань авторів, які належать до різних культурних та національних осередків, як-то: твори Дж. Конрада (1857-1924) (оповідання «Емі Фостер», «Лагуна», «Караїн», «Аванпост прогресу», «Князь Роман», повісті «Юність» і «Тайфун», романи «Помилка Олмейєра», «Серце темряви», «Негр з “Нарцису”», «Лорд Джим», «Таємний агент», «Очима Заходу»); романи В.Джерарді (1895-1977) «Марність», «Поліглоти» і «Мемуари поліглота», зnanого англійського (англо-російського, як називає його авторка) письменника; твори К.Бліксен (1885-1962) «Сім готичних історій» та «З Африки»; оповідання та романи В.Набокова (1899-1977) «американського періоду» («Справжнє життя Себастьяна Найта», «Пнін», «Під знаком незаконнонароджених», «Лоліта», «Бліде полум'я», «Ада, або Пристрасть», «Прозорі речі», «Подивися на арлекінів!»), а також авторські переклади письменника («Аня в країні чудес», «Лоліта», «Інші береги» («Speak, Memoir»), «Євгеній Онєгін» О.С.Пушкіна). Кожен твір репрезентується системно й у глибинних закономірних взаємозв'язках.

У першому розділі монографії, що має назву «Літературний процес ХХ століття та проблема білінгвізму та бікультурності», висвітлюються теоретико-методологічні засади дослідження. Тут систематизовано та підсумовано здобутки провідних теоретиків у галузі літературного білінгвізму, бікультурності, діалогу культур, авторського міфу і автоперекладу. Авторка доводить нове розуміння терміну «білінгвізм» як своєрідних поетикальних властивостей, притаманних художньому світові письменника, у творчій свідомості якого поєдналися дві мовні культури.

Монографія представляє нові аспекти реалізації діалогу культур (наприклад, Набоков, усвідомлюючи значущість рідної культури, хотів говорити зі всім світом – про неї, про себе, про людину). Можна говорити про певний «культурний синтез», якого досягають письменники-білінгви, тобто про таке явище, коли у творчій уяві виникає світ, що вбирає в себе минулий і сучасний історичний і культурний досвід. Цей досвід формує своєрідну ідентичність, можна сказати, подвійну ідентичність, тому що вона не розчинилася повністю в надбаній мові й культурі, але за допомогою власного культурно-історичного багажу збагачує приймаючу культуру. Авторка не розглядає подвійну ідентифікацію як окрему проблему з її понятійним і категоріальним апаратом, але враховує, що творчість письменника-білінгва пов'язана з ототожненням особистості, насамперед, з подвійною культурною орієнтацією.

Іншим проявом діалогічного мислення письменника, відображеним у двомовності, стає авторський переклад. Авторка висуває гіпотезу, що певною мірою переклад, трансформація постійно наявні у творах письменників-білінгвів [1, с. 56-57]. Їх герої розмовляють не лише іншою мовою, але є носіями іншого досвіду та іншої точки зору, що по-новому репрезентує проблему «автор-оповідач-герой» і впливає на особливості автобіографічної прози (додаткові можливості відтворення власного минулого, певне зіткнення між творчою уявою автора й документальною достовірністю). Звісно, припущення дослідниці можна піддавати критиці й оспорювати, однак зібраний матеріал та проведений аналіз загалом підтверджує авторську концепцію.

У другому розділі – «Джозеф Конрад – польський космополіт» – Г.М.Костенко розглядає особливості творчості Джозефа Конрада (1857-1924) як письменника-білінгва або «переміщеного письменника» (*transplanted writer*), за його власним визначенням. У своїй творчості Конрад поєднує польську і водночас ширше – європейську культурну традицію з англійською «точкою зору». Поняття «точка зору» авторка вживає тут не тільки як синонім «світовідчуття», але й як літературознавчий концепт, запроваджений Г.Джеймсом та Персі Лаббоком у 1890-1920 рр. і властивий, насамперед, англійській художній та теоретичній свідомості. Вона доводить, що твори Конрада є зразками модернізації романтичного світовідчуття та прикладами діалогу культур між Сходом і Заходом, а також порушують проблеми спілкування між людьми, що належать до різних етнічних і культурних прошарків та говорять різними мовами. Подається докладне аналітичне й інтерпретаційне прочитання таких творів, як романи «Помилка Олмейєра», «Серце темряви», «Негр з “Нарцису”», «Лорд Джим», «Таємний агент», «Очима Заходу».

Романи «Таємний агент» і «Очима Заходу» представлені певним чином відокремлено, тому що саме в них проблема «чужорідності» (*foreignness*) виступає основним сюжетоформуєчим чинником. «Чужорідність» – не лише в походженні персонажів, здебільшого іноземців; чужорідність розкривається зсередини, виводячи ці твори за межі проблеми національної ідентичності і

ставлячи питання про взаємну відчуженість людей, про справжню внутрішню ізоляцію (порівняно, наприклад, з романами «Серце темряви» або «Лорд Джим»). Г.М.Костенко звертає увагу і на своєрідну автобіографічність сюжету «Очима Заходу», особливо в рисах, якими наділяє своїх героїв-оповідачів сам Конрад (Разумов – це майже «портрет Конрада замолоду»: слов'янин з яскраво вираженими рисами англійця; молода людина, що втратила батьків ще у дитинстві; політично поміркований громадянин, якого, проте, звинуватили в зраді. В образі вчителя помітні риси Конрада, яким він став після виходу з морської служби: людиною з новим досвідом, носія кількох іноземних мов) [1, с. 134].

У третьому розділі – «Питання білінгвальності та бікультурності в творчості В.Джерарді та К.Бліксен» – аналізується творчість Вільяма Джерарді, вплив на нього російської літератури (насамперед А.П.Чехова). І саме іноземний досвід письменника став головною темою його творчості, продовженням так званої «російської теми» в англійській літературі ХХ століття, представленої іменами В.Вулф і Х.Волпола, твори яких («Орландо» В.Вулф і «Темний ліс» Х.Волпола) стають певним фоном для висвітлення «російськості» першого твору Джерарді «Марність».

Далі аналізується творчість Карен Бліксен (псевдонім її Ісак Дінесен), яка не лише писала свої твори не рідною, англійською мовою, а потім перекладала їх датською (цикл «Сім готичних історій»), але й цікавилася мовою та культурою інших народів, що відобразилося в її романі «З Африки» (1937) і поставило К.Бліксен в один ряд з творцями постколоніальної літератури.

Авторка виявляє, в чому своєрідність трансформації автобіографічного жанру у творах В.Джерарді і К.Бліксен. Дослідниця пропонує розглядати роман Джерарді «Мемуари поліглота» (1931) як історію людини, що втратила своє коріння, і єдиною реальністю у світі залишилася її пам'ять. Саме тому Джерарді віддає перевагу автобіографічній прозі, не тільки здатній відповісти читачам на актуальні питання сучасності, але й допомогти самому авторові розібратися у власних вчинках і помилках. У своєму творі Джерарді відобразив не лише власні спогади про перші тридцять п'ять років життя, але й спробував услід за Прустом простежити хід повернення минулого, роботу Пам'яті й Часу. На думку авторки, це і споріднює його мемуари з пізнішим твором В.Набокова «Conclusive Evidence» (1946-1950, у російській версії «Другие берега», 1954; у 1966 р. з'являється ще одна перероблена версія автобіографії Набокова «Пам'яте, говори»). Обидва письменники звертаються до читача, але Джерарді хоче, щоб читач розділив його почуття й настрої, а для Набокова важливо примусити читача побачити його очима те, що залишилося в пам'яті самого автора [1, с. 173].

У романі К.Бліксен «З Африки» (1937) Г.М.Костенко знаходить певну умовність автобіографічного жанру, оскільки важливі життєві зміни (наприклад, розлучення з чоловіком, що сталося в Африці, або любовні відносини з Деннісом Фінч-Хеттоном) абсолютно не відображені в романі. Структура книги Бліксен, на думку дослідниці, також спростовує думку про

цей твір як класичний роман-спогад з традиційною лінійною побудовою сюжетної лінії; швидше це цикл оповідань, замальовок «з натури», що розгортають перед європейським читачем такий незвичайний і різноманітний світ Африки [1, с. 204]. Але це, на думку авторки, і допомагає К.Бліксен досягти не лише драматичної глибини проблематики, але й представити нові описові прийоми прозаїчного твору, схожі на імпресіоністські ескізи, які допомагають читачеві «побачити», що відбувається: «Письменниця робить важливий висновок – реальність має властивість перероджуватися, і не остання роль в цій трансформації належить літературі» [1, с. 205-206].

У четвертому розділі – «Американський період» творчості В.Набокова в контексті світового літературного процесу ХХ століття – досліджується англomовна творчість Набокова як зразок певної інтерпретації іншомовної культурної спадщини. На сьогодні в сучасному набоковознавстві відкритим залишається питання про єдність творчої природи художника: наскільки природним і органічним був набоківський білінгвізм, чи можна говорити про цілісність двомовного естетичного феномену або ж існує межа між «Набоковим-російським» і «Набоковим-американським». Г.М.Костенко висуває гіпотезу про єдність тематики й проблематики в умовах іншомовної образної системи: «Слід зважати на те, що без Сіріна не було б Набокова, але, водночас, це два різних етапи становлення Набокова-письменника, що виявили різні грані його творчості, незважаючи на всю, як здається, сюжетну схожість» [1, с. 235]. Білінгвізм письменника виступає як спосіб збереження його культурної самобутності при переході на англійську мову, у той час як англomовна творчість є формою інобуття російської культури; це спосіб трансляції російської культурної спадщини в американську культуру. Саме проблема збереження власного культурного минулого визначає проблематику більшості творів письменника, особливо роману «Ада» (1968), фантазійний світ якого дивним чином залишається російським, і допомагає збереженню цієї «російськості» саме російська література, яка поєднує уяву письменника та його пам'ять.

Здійснений у монографії багатоплановий аналіз значної кількості творів дає підстави для типологічних узагальнень, сформульованих авторкою у завершальній частині монографії, де доводиться, що саме процес написання літературного твору і через це створення самого себе як митця стає головним сюжетом у творчості таких різних письменників, як Дж.Конрад, К.Бліксен, В.Джерарді, В.Набоков. Навіть коли вони пишуть про інших, вони пишуть про самих себе, про свої досягнення на шляху пошуків власної ідентичності через уявний світ літератури. Саме це пояснює вкраплення автобіографічних мотивів в усі їх твори: життя у творі для них реальніше за оточуюче середовище, яке, у свою чергу, стає джерелом творчих задумів і нового натхнення. Виникає світ, в якому дивне стало реальним, а реальне – дивним, поштовхом до чого можна вважати зустріч з іншим «дивом» – новою мовою спілкування та існування. Письменники-білінгви намагаються створити художній текст універсальної зрозумілості і «перекладуваності», вираз, що

виходить за рамки окремої національної літератури й окремої літературної традиції.

Можна без перебільшення стверджувати, що українське наукове коло вже давно чекало на роботу подібного спрямування. Монографія Г.М.Костенко не лише досліджує тенденції розвитку сучасного роману у світовій літературі з нових позицій, але й стимулює до подальших досліджень.

Література

1. Костенко Г.М. Від Конрада до Набокова: білінгвізм та бікультурність як творчий імпульс: Монографія. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2011. – 407 с.

Анотація

Демченко В.Д. Питання літературного білінгвізму і бікультурності у сучасному науковому дискурсі. Рецензія на монографію Костенко Г.М. Від Конрада до Набокова: білінгвізм та бікультурність як творчий імпульс. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2011. – 407 с.

Дослідження Г.М.Костенко присвячено виявленню теоретичних засад і практичного історико-літературного прояву феномену письменницького білінгвізму, їх відображення в поетиці й проблематиці художнього твору англомовних письменників ХХ ст. Проаналізовано англомовні тексти письменників, не англійців за походженням, двоє з яких добре відомі у нас, але в іншому проблемно-тематичному аспекті (Дж.Конрад, В.Набоков); двоє ж зовсім невідомі або мало досліджені (В.Джерарді і К.Бліксен, вона ж І.Дінесен). Текст, що виникає в точці перетину двох або більше культур і мов (Джерарді і Росія, Бліксен – датська і англійська мови, взагалі європейський досвід – і тема Африки; Конрад – польська, або навіть ширше – європейська літературно-культурна традиція і англійська «точка зору»; Набоков – англійська мова й тема Росії у співвідношенні з історією інших країн), вимагає іншого підходу, зіставлення різних картин світу, які ніби віддзеркалюють одна одну.

Ключові слова: літературний білінгвізм, письменник-білінгв, категорії «очуднення» і «відсторонення», культурна традиція, «кроскультурність», діалог культур, авторський міф, авторський переклад.

Аннотация

Демченко В.Д. Вопросы литературного билингвизма и бикультурности в современном научном дискурсе. Рецензия на монографию Костенко А.Н. «От Конрада до Набокова: билингвизм и бикультурность как творческий импульс». – Запорожье: ЗНТУ, 2011. – 407 с.

Исследование посвящено выявлению теоретических принципов и практического историко-литературного проявления феномена писательского билингвизма, их отображения в поэтике и проблематике художественного произведения англоязычных писателей ХХ ст. Проанализированы англоязычные тексты писателей, не англичан по происхождению, двое из

которых хорошо известны у нас, но в другом проблемно-тематическом аспекте (Дж.Конрад, В.Набоков); двое же совсем неизвестны или недостаточно исследованы (В.Джерарди и К.Бликсен, она же И.Динесен). Текст, что возникает в точке пересечения двух или больше культур и языков (Джерарди и Россия, Бликсен – датский и английский языки, вообще европейский опыт – и тема Африки; Конрад – польская, или даже шире – европейская литературно-культурная традиция и английская «точка зрения»; Набоков – английский язык и тема России в соотношении с историей других стран), требует другого подхода, сопоставления разных картин мира, которые будто отражают друг друга.

Ключевые слова: литературный билингвизм, писатель-билингв, категории «остранения» и «отстранения», культурная традиция, «кросскультурность», диалог культур, авторский миф, авторский перевод.

Summary

Demchenko V.D. Questions of literary bilingualism and biculturalism in contemporary scientific discourse. Review of A.N.Kostenko's monograph "From Conrad to Nabokov: bilingualism and biculturalism as creative impulse". – Zaporozhye: ZNTU, 2011. – 407 p.

The thesis is devoted to searching theoretical principles and practical historical-literary foundation of the phenomenon of writers' bilingualism, their reflection in poetics and problematics of a fiction work of the XXth century English-language writers. The thesis analyzes English-language texts of the writers, un-English by origin, two of whom are well-known in our country but in another problematic-thematic aspect (J.Conrad, V.Nabokov); two of the writers are completely unknown or insufficiently studied (W.Gerhardie and K.Blixen, better known as I.Dinesen). The text, appearing on the intersection of two or more cultures and languages (Gerhardie and Russia, Blixen – the Danish and English languages, European experience on the whole – and the theme of Africa; Conrad – Polish and even wider – European literary-cultural tradition and the English "viewpoint"; Nabokov – the English language and the theme of Russia in correlation to the history of other countries), requires another approach, comparison of different pictures of the world, which as if reflected each other.

Key words: literary bilingualism, bilingual writer, categories of "estrangement" and "detachment", cultural tradition, "cross-culturality", dialogue of cultures, author's myth, self-translation.